

АРХИВСКИ ФОНДОВИ НОВЧАНИХ ЗАВОДА У ИСТОРИЈСКОМ АРХИВУ НИШ – ИЗВОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЕКОНОМСКЕ ИСТОРИЈЕ НИША

324

Апстракт: У Историјском архиву Ниша чувају се фондови девет банкарских установа и новчаних завода који садрже архивску грађу из прве половине 20. века. Реч је о документацији финансијских институција које су имале важну улогу у привредном и индустријском развоју Ниша. У овом раду биће истакнут значај и разноврсност ових писаних извора, али и могућност да се њиховим проучавањем добије једна детаљнија слика нишког банкарства почетком 20. века уочи настанка опште економске кризе 1929. године, као и значај и улога новчаних завода на развој индустрије и осталих привредних грана. Кроз анализу архивске грађе биће презентовани подаци у вези са оснивањем, организационом структуром и областима на које је делатност ових финансијских завода била фокусирана. Фондови чија ће архивска грађа у овом раду бити анализирана са становишта њиховог значаја као извора за економску историју Ниша су Окружна банка А. Д. – Ниш, Нишка задруга – Ниш и Нишка есконтна банка – Ниш.

Кључне речи: архивски фондови, банка, новчани завод, индустрија, банкарство, капитал, индустријска предузећа

Банкарски систем у Краљевини СХС одликовао се великим бројем локалних новчаних завода. На подручју Ниша пословао је већи број истих од којих је већина била основана пре Првог светског рата.² Њихови оснивачи били су углавном трговци, занатлије и индустријалци. Највећи број завода се, поред банкарских, бавио и небанкарским пословима, улажући свој капитал у индустрију и трговину ради стицања власништва у индустријским и трговачким пословима. Чињеница да су банке биле власници индустријских предузећа и бавиле се трговином разумљива је уколико се уочи особеност мотива оснивања ових новчаних завода. Банке су у Србији настајале услед мањка капитала и жеље да се њиховим пословањем привуче слободан капитал који би послужио за улагање у привреду првенствено акционарима самих банака па тек онда другим привредницима.³ У такву групу завода убрајају се Окружна банка – Ниш, Нишка задруга и Нишка есконтна банка. Архивска грађа три поменута новчана завода чува се у Историјском архиву Ниша и у наставку рада

¹ дипл.социолог, архивски саветник, ivanaj@arhivnis.rs

² Иван Бецић, „Нишки новчани заводи у банкарском систему Краљевине Југославије”, *Баштина* 2023, 59 (2023): 311.

³ Иван Бецић и Дејан Антић, *Нишки новчани заводи и банкарство 1885–1947* (Лесковац: Народни музеј; Ниш: Филозофски факултет, 2023), 49.

биће презентован и анализиран један део докумената који садрже значајне податке у вези са историјатом и функционисањем ових нишких финансијских институција са почетка 20. века. Критеријум за одабир управо ових фондова јесу количина и очуваност архивске грађе, као и чињеница да су поменути новчани заводи основани крајем 19. и почетком 20. века, па се из тог разлога убрајају у најстарије финансијске институције у Нишу које су се одржале на финансијском тржишту неколико деценија.

ОКРУЖНА БАНКА А.Д. НИШ

Архивска грађа фонда Округна банка А. Д. Ниш преузета је од Градског млинског предузећа у Нишу потврдом бр. 497, 18. јула 1952. године (књига пријема бр. 36). Фонд је категорисан као културно добро од великог значаја.⁴ Подаци о оснивању банке, основном капиталу којим је располагала, као и пословима којима се бавила, налазе се у правилима банке потврђеним од Министра народне привреде 30. јуна 1907. године. Основана 1907. године под називом Друга балканска банка, представљала је акционарско друштво основано по одредбама Закона о акционарским друштвима. Један од оснивача и председник Управног одбора био је Тодор Палигорић, трговац. Седиште банке било је у Нишу, а своје службене објаве вршила је преко „Српских новина”. Делокруг рада банке такође је прецизно описан у правилима и односио се на стварање центара за експлоатацију шума, рудника и свих продуката за цео Балкан, као и стварање пролаза домаћим производима на страним тржиштима. Кредитом је потпомагала грађане који су радили на умножавању и поправци саобраћајних средстава у Краљевини Србији, разграђавању железничке пруге, грађењу мостова и сл. Вршила је све банкарске и мењачке послове, давала зајмове на залог, вршила куповину и продају разноврсне робе, експедицију, царинење и обезбеђење робе која се налазила у њеним просторијама, али и комисиону. Посредовала је у продаји срећака српске лутрије у земљи и ван ње. Такође је учествовала у куповини и продаји непокретних имања за свој или за рачун других лица и у друштву са другим акционарским друштвима или лицима. У правилима је такође наглашена и организациона структура банке, тј. њени основни органи: Управни одбор, Надзорни одбор и Збор акционара. Управни одбор био је главни орган који је заступао банку, руководио њеном имовином и вршио све послове које је банка обављала. Члан Управног одбора могао је бити само онај акционар који је стално живео у Нишу и уживао сва грађанска права. Надзорни Одбор је имао контролну функцију.⁵ Банка је 1911. године основала Циглану и Електрични млин.⁶ О делатности овог новчаног завода сведоче извештаји Управног и Надзорног одбора, као и записници са седница акционара. Књига записника са седница Управног одбора за период од 1922. до 1928. године садржи податке о питањима која су

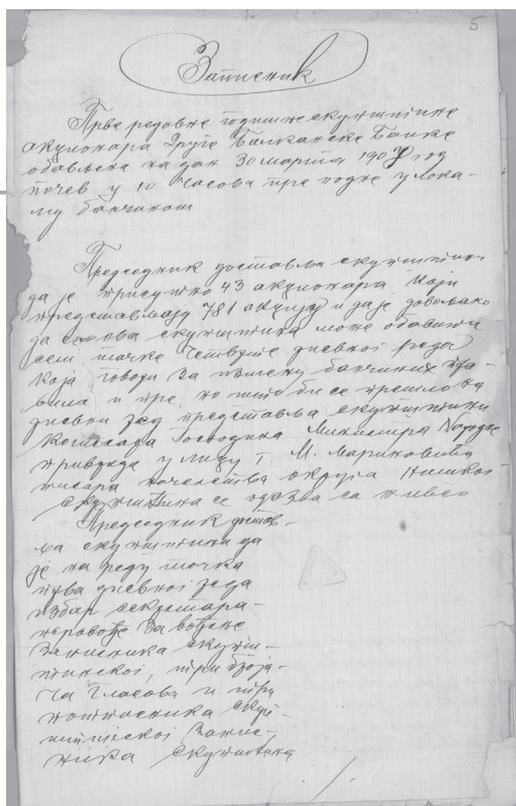
⁴ *Водич Историјског архива Ниша*, прир. Љиљана Ђуровић и Невенка Вучковић (Ниш: Историјски архив Ниш, 2020), 265.

⁵ Историјски архив Ниш (ИАН), Округна банка А. Д. – Ниш, Досије фонда, Правила банке, 1921.

⁶ Севделин Андрејевић, „Банкарство до 1947. године”, у: *Енциклопедија Ниша, Привреда* (Ниш: Градина, 1996), 10-15.

била предмет одлучивања. Реч је, пре свега, о одобравању кредита клијентима међу којима су се налазиле и друге финансијске институције, као нпр. Нишка трговачка банка, која је 7. 3. 1923. године упутила захтев за кредит од 200.000 динара по меници.⁷ На првој седници Управног одбора одржаној 13. 1. 1925. године чланови су разматрали акт који је послао управник филијале Народне банке у Нишу. Њиме се Окружна банка позивала да одреди експерта за конференцију која ће се одржати

18. јануара исте године у локалу Народне банке ради саветовања о одлуци Главног управног одбора Народне банке из Београда о смањивању каматне стопе по улозима и кредитима. За ову прилику Управни одбор одредио је господина Тешића и господина Папића. На седници одржаној 30. 6. 1926. године председник банке известио је чланове да се започело са изградњом зграде у Лешјаниновој улици и да ће бити утрошено више средстава него што је то предрачуном и пројектом предвиђено.⁸ Надзорни одбор вршио је преглед рачуна и благајне банке у складу са њеним правилима.⁹ Из ових извештаја види се да је Надзорни одбор имао контролну функцију, да је прегледао банкарске књиге и стање благајне, као и месечне рачуне и годишње билансе.

Записник са прве редовне Скупштине акционара Друге балканске банке, одржане 30. марта 1907. године

Архивски фонд Окружна банка А. Д. Ниш (1907–1948) садржи архивску грађу за период 1907–1947. године (укупно три-

десет књига и пет кутија списа). Сређен је 1974. године (ревизија урађена 2008) по принципу слободне провенијенције. Од информативних средстава постоји сумарни инвентар фонда. Банка је ликвидирана 18. фебруара 1948. године решењем Министарства финансија ФНРЈ. Осим правила банке и записника са скупштина ту су и спискови акционара, завршни биланси, као и књиге улога чланова, менични протоколи и остале финансијске књиге које садрже информације важне за проучавање историјата и улоге овог финансијског завода у привреди Ниша током прве половине 20 века.

⁷ ИАН, ОБН, Књига записника са седница Управног одбора, к. 27

⁸ ИАН, ОБН, Књига записника са седница Управног одбора, к. 27

⁹ ИАН, ОБН, кутија бр. 1, Извештај Надзорног одбора Балканске банке на првој редовној годишњој скупштини, 30. јануар 1908. године

НИШКА ЗАДРУГА – НИШ

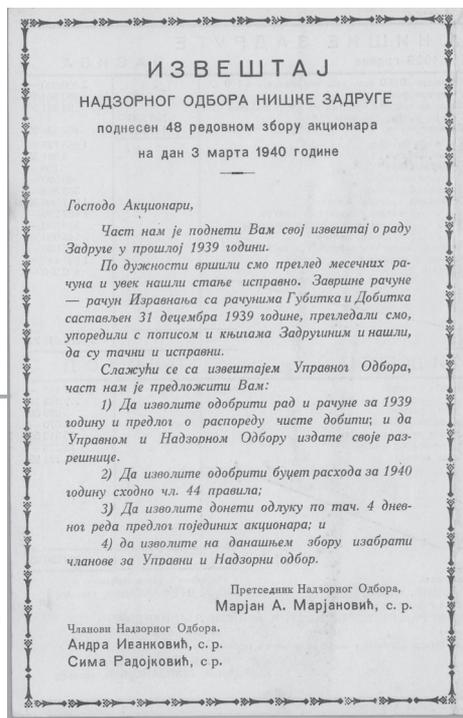
Фонд Нишка задруга – Ниш преузет је 1952. године (књига пријема бр. 57). Категорисан је као културно добро од великог значаја 1998. године. Фонд је срећен и урађен је сумарни инвентар. Нишка задруга била је прва приватна банкарска организација у Нишу која је основана као задруга 1888. године од стране групе трговца међу којима су били Душан Валожић, Живко Стоиљковић и Тодор Крајналић. Вишегодишњи председник Управног одбора био је Анта Миличевић.¹⁰ Кроз документацију овог фонда, пре свега кроз Правила Нишке задруге за кредит и штедњу која су била потврђена од стране Министра народне привреде 12. 4. 1896. године, долази се до података о њеном пословању. Увођењем ових правила као што су право на меничне зајмове и могућност да висину камате задругарима одређује Управни одбор према новчаним приликама, као и повећање дивиденде, створили су се бољи услови за штедњу. Нишка задруга је, пре свега, штедњу грађана организовала приматући новац на који је одређивала камату и то на уложене књижице, текући рачун и благајничке упутнице. Задруга је давала новац на зајам својим члановима на њихове удеоничке књижице и то највише до две трећине од уплаћених сума са роком од једног до три месеца. Новац се давао на зајам преко менице, уз услов да осим законских прописа одговара и следећим захтевима: да гласи на суму од 50 до 5.000 динара, да има поред најмање два сигурна потписа, још на сваких тражених 200 динара зајма по једну акцију, да рок исплате није дужи од три месеца, да је плаћање у Нишу, да је од потписника бар један становник Ниша и да је сваки потпис на меници протоколисан у посебној књизи код задруге.¹¹ Из правила се такође сазнаје о организационој структури задруге и њеним органима као што су били Управа, Надзорни одбор и Збор удеоничара. Управу су чинили Управни одбор и Управник. Управни одбор се састојао од дванаест чланова и шест заменика, од којих је један био правник. Управни одбор водио је све послове Задруге уколико нису припадали делокругу Надзорног одбора и Удеоничарског збора. Биран је на сваке три године. За извршење одлука Управног одбора и за руковођење задруге Управни одбор постављао је управника. Његова дужност била је да спроводи, тј. извршава све одлуке Управног и Надзорног одбора. Надзорни одбор вршио је контролу над целокупним радом Управног одбора, преглед годишњих рачуна, биланса, поделу добити и о свему подносио годишњи извештај Збору удеоничара који су чинили сви удеоничари који су имали најмање једну удеоницу. Они су били редовни или ванредни. Збор је доносио пуноважна решења само када је на њему присуствовало најмање три стотине гласача.¹²

Почетак велике економске кризе 1929. године донео је приватним банкарским организацијама у Нишу нове тешкоће које су, пре свега, настале због повлачења капитала од стране поверилаца. Због тешких економских прилика, смањивали су се улози на штедњу Нишке задруге. Стање је почело да се нормализује тек од 1936.

¹⁰ Мирослав Видосављевић, „Нишка задруга Ниш”, *Пешчаник* 2008, 6 (2008): 137.

¹¹ Историјски архив Ниш (ИАН), Нишка задруга – Ниш (НЗН), кутија бр. 1, Правила Нишке задруге за кредит и штедњу, 1896, 9.

¹² ИАН, НЗН, кутија бр. 1, Правила Нишке задруге за кредит и штедњу, 1896, 11-18.

године. Према билансу Нишке задруге за 1936. годину, на дан 31. децембра, резултат рада био је: бруто зарада по свим пословима банке износила је 550.917,50 динара, док су укупни расходи износили су 550,194,87 динара, тако да је чиста добит износила 722,63 динара.¹³ Овај извештај поднео је Управни одбор Нишке задруге који је радио у следећем саставу: председник – Петар Т. Аранђеловић, апотекар; управник – Драгутин М. Живковић, трговац; чланови – Атанасије Радојковић, рентијер; Вељко А. Стефановић, трговац; Јован Узуновић, рентијер; Драгомир Миловановић, трговац, и Милош Л. Јовановић, дворски ћурчија. Проверу је извршио Надзорни одбор у следећем саставу: председник – Марјан А. Марјановић, трговац; чланови – Ђорђе А. Леовић, лекар, и Сима Радојковић, економ.¹⁴

Извештај Управног одбора Нишке задруге, поднет 48. редовном збору акционара 3. марта 1940. године

Састав Управе према извештају за 1938. годину остао је исти, осим што је управник Драгутин М. Живковић истовремено обављао и функцију председника Управног одбора. Управни одбор се одласком члана Атанасија Радојковића и спајањем функција председника и управника од шест смањило на четири члана. У Надзорни одбор уместо лекара Ђорђа Леовића, који је са службом прешао у Београд, дошао је Андре Ивановић, трговац.¹⁵ Нове промене у Управном одбору Нишке задруге наступиле су наредне 1939. године. Нови чланови постали су Тихомир Ракић, лекар, и Ђорђе Костић, рентијер, док је бивши члан Вељко Стефановић преузео место председника Управног одбора. У извештају Управног одбора пише да је Задруга повећала свој капитал и дошла до већих расположивих средстава продајом Фабрике обуће Градском поглаварству Ниша за потребе основне школе у износу од 420.000.¹⁶ Већина банкарских организација није могла да се опорави након опште економске кризе. Крај Другог светског рата дочекало је шест банкарских организација међу којима је била и Нишка задруга. Архивска грађа фонда садржи десет књига и једну кутију списа (књиге улога на штедњу, дневници, главна књига, извештаји о раду Задруге, спискови улагача, спискови камата штедње и др).¹⁷ Као културно добро од великог значаја представља занимљив и важан извор за проучавање зачетака нишког банкарства.

¹³ ИАН, НЗН, Биланс за 1936.

¹⁴ ИАН, НЗН, Биланс за 1937.

¹⁵ ИАН, НЗН, Биланс за 1938.

¹⁶ ИАН, НЗН, Биланс за 1939.

¹⁷ Мирослав Видосављевић, *нав. дело*, 142.

НИШКА ЕСКОНТНА БАНКА – НИШ

Нишка есконтна банка са седиштем у Нишу основана је решењем Министарства трговине и индустрије Краљевине СХС бр. 3102, 16. маја 1924. године.¹⁸ Седиште новчаног завода је био Ниш, али се по решењу Управног одбора истицала и могућност отварања филијала и заступништва у земљи и ван ње. Све објаве банке је обзнањивала у „Службеним новинама“ Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Као делатност банке наводе се све врсте банкарских, кредитних, штедионичних, посредничких, комисионих и других послова који су у вези са њима. Из правила такође долазимо до података да је основни капитал банке износио 2.000.000 динара подељен у 4000 акција од по 500 динара, 3.000 на име а 1.000 на доносиоца. Такође, Управни одбор је био овлашћен да када прилике за то буду повољне и када интереси банке то захтевају, повећа главницу банке до 5.000.000 динара издавањем још 6000 акција од по 500 динара. Стари акционари би имали првенствено право уписа нових емисија. Када је реч о друштвеним органима банке у правилима се истичу Управни и Надзорни одбор и Збор акционара (редовни и венредни). Управни одбор био је састављен од пет чланова који су се бирали на три године. Надзорни одбор је имао такође пет чланова који су се бирали на годину дана и који су одмах по избору између себе бирали председника. Чланови оба одбора бирани су тајним гласањем и апсолутном већином. На исти начин су сви или поједини чланови у свако доба могли бити разрешени дужности.¹⁹

*Заложница Нишке есконтне банке
из 1925. године*

Документ Министарства трговине и индустрије од 14. маја 1924. године сведочи о одобрењу које је министар трговине и индустрије дао Јордану М. Величковићу, Душану

Манојловићу и осталима да могу на основу 5. и 9. члана Закона о акционарским друштвима приступити оснивању Нишке есконтне банке. У документу се такође потврђује и нацрт друштвених правила са одређеним изменама.²⁰ У записнику са седнице оснивача на дан 21. маја 1924. године господин Душан Манојловић подноси потврђена правила решењем господина министра трговине и индустрије бр. 3102

НИШКА ЕСКОНТНА БАНКА
ОПШТИНСКА УЛ. БР. 1. — ТЕЛЕФОН 57.

ЗАЛОЖНИЦА
ВАЖИ ЗА ДОНОСИОЦА

БР. 63 РОК 28 Октобра 1925 г.

I. ПБр. II. ПБр. III. ПБр.

Чедан позван сам због са Архивског рачуна саопш.

МАЈАРСТВО

Зажан дин. три стотини ДИН. 300

Камата дин. 10.

Заложна режиа:
Магазинска кириа, осигур.
обд. и заложница

Процена % 19. 29.

Ниш, 28 Јуна 1925

ЗА ИСПЛАТУ ДИН. 27/-

Ликвидатура, Благоја, Манојловић

Процена и заложница наплаћује се само при пут.

¹⁸ Водич Историјског архива Ниш..., 265.

¹⁹ Историјски архив Ниш (ИАН), Нишка есконтна банка – Ниш (НЕБ), кутија бр. 1, Правила банке, 14. мај 1924. године

²⁰ ИАН, НЕБ, к. 1, Одобрење о оснивању Нишке есконтне банке, 14. мај 1924. године

и саопштава потребу да се приступи пропису 11. члана о акционарским друштвима. Решено је да се одобрена правила објаве преко званичних новина. За спровођење, извршење и ликвидацију свих оснивачких послова и дужности оснивачи су овластили Јордана Величковића, Андона Андоновића и Душана Манојловића.²¹ Књига записника са седница Управног одбора за период 1924–1928. даје нам увид у теме које су биле предмет разматрања на скупштинама. Чланови су разматрали ликвидационе, текуће и за окончање спремљене пословне предмете банке. Управни одбор је на седницама вршио проверу да ли је извод стања потпуно сагласан са пописом из банкарских књига. На седници одржаној 5. марта 1925. године било је речи о преговорима са Нишком акционарском штедионицом о куповини Кафанае „Хајдук Вељко” која се налазила у комплексу њиховог имања. Том приликом је решено да се упуту писмена понуда овом финансијском заводу за куповину поменуте кафанае по куповној цени од 350.000 динара.²²

Архивски фонд Нишка есконтна банка – Ниш преузет је 1952. године (књига пријема бр. 41). Садржи архивску грађу за период 1924–1943. године, укупно седамдесет књига и пет кутија списа. Сређен је 2008. године по принципу слободне провенијенције и урађен је сумарни инвентар. Што се тиче банкарских књига, ту су записници Управног и Надзорног одбора, деловодни протоколи, регистар, књиге улагача, менични роковници и др. Списи фонда нам пружају увид у записнике са збора акционара, правила банке, извештаје са зборовна акционара и спискове акционара.

РЕЗИМЕ

Архивски фондови из области банкарства који се чувају у Историјском архиву Ниша представљају аутентичан извор за проучавање економске историје Ниша у првој половини 20. века. Окружна банка, Нишка задруга и Нишка есконтна банка спадале су у ред стабилнијих финансијских институција које су успеле да надживе проблеме настале као последица велике економске кризе и да своје пословање наставе и током Другог светског рата. Кроз анализу и истраживање архивске грађе ових новчаних завода долази се до података о њиховој организационој структури, привредним пословима и оснивању индустријских предузећа у која су улагала велика финансијска средства. И после Првог светског рата њихово пословање је пратила велика несташница новца. Улагањем капитала у инвестиције или за потребе индустријске производње, банке су себи смањиле могућности за одобравање меничних зајмова, па су велике потребе привредника остајале неподмирене. Осим тога, бавећи се привредним пословима, банкарске организације кредитирале су сопствена предузећа, па су и саме имале потребе за већим средствима. Почетак опште економске кризе 1929. године донео је приватним банкарским организацијама у Нишу нове тешкоће, тако да је крај Другог светског рата дочекало само њих шест, где се убрајају и Нишка задруга и Окружна банка. Што се тиче Нишке есконтне банке она је престала са радом 1943. године.

²¹ ИАН, НЕБ, к. 1, Записник седнице оснивача Нишке есконтне банке, 21. мај 1924. године

²² ИАН, НЕБ, Књига записника са седница Управног одбора (1924–1928)

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Историјски архив Ниш (ИАН)

- Нишка задруга – Ниш
- Нишка есконтна банка Ниш
- Окружна банка А. Д. Ниш

Литература

- Андрејевић, Севделин. „Банкарство до 1947. године”. У: *Енциклопедија Ниша, Привреда*. Ниш: Градина, 1996.
- Бецић, Иван и Дејан Антић. *Нишки новчани заводи и банкарство 1885–1947*. Лесковац: Народни музеј; Ниш: Филозофски факултет, 2023.
- *Водич Историјског архива Ниш*. Прир. Љиљана Ђуровић, Невенка Вучковић. Ниш: Историјски архив Ниш, 2020.
- Видосављевић, Мирослав. „Нишка задруга Ниш”, *Пешчаник* 2008, 6 (2008): 137-142.
- Иван М. Бецић. „Нишки новчани заводи у банкарском систему Краљевине Југославије”, *Баштина* 2023, 59 (2023): 311-323.

Ivana JOVANOVIĆ

ARCHIVAL FONDS OF MONETARY INSTITUTIONS IN THE HISTORICAL ARCHIVES OF NIŠ - A SOURCE FOR ECONOMIC HISTORY OF NIŠ

Summary

332

Archival fonds concerning banking held in the Historical Archive of Niš represent an authentic source for studying the economic history of Niš in the first half of the 20th century. The District bank of Niš, the Niš Cooperative and the Discount Bank were among the more stable financial institutions that managed to survive the problems caused by the Great Depression and to continue their operations even during the Second World War. Through the analysis and research of the archival material of these financial institutions, data on their organizational structure, economic affairs and the establishment of industrial enterprises in which they invested large financial resources can be obtained. Their business was followed by a great shortage of money also after the First World War. By making investments or providing capital for the needs of industrial production, banks reduced their possibilities for approving bills of exchange loans, so great financial needs of businessmen remained unsatisfied. In addition, engaged in economic affairs, banking organizations credited their own companies, so they themselves had a need for larger funds. The beginning of the Great Depression in 1929 brought new difficulties to private banking organizations in Niš, so that only six of them met the end of the Second World War, including the Niš Cooperative and the District Bank. As for the Discount Bank, it was closed down in 1943.